

Filosofi og hjertesorg

Memoarer, dagbøker og fiksjoner som ligner selvbiografier stiller oss på prøve. Blir vår lesning av personlige tekster farget av forfatterens kjønn?

KOMMENTAR
Toril Moi

Tanken om universalitet i litteraturen – troen på at stor litteratur uttrykker noe allment – har fått mye kritikk. Jeg er hjertens enig i at stort sett har det vært hvite menns erfaringer som er blitt fremmet som universelle. Det betyr ikke at løsningen er å avskaffe ideen om det allmenne (som om det var mulig): løsningen er å skaffe nye grupper adgang til det universelle. La oss derfor forsøksvis si oss enige i at stor litteratur har noe universelt ved seg. En slik påstand er interessant fordi den utfordrer et utbredt syn om forskjellen på litteratur og filosofi.

Mange har nemlig forsøkt å skille mellom filosofi og litteratur ved å si at filosofiens oppgave er å finne det sanne, allmenngyldige og universelle, mens litteraturen handler om det partikulære, individuelle og spesifikke. Men om den store litteraturen alltid utsier noe sant, noe allment, om menneskelivet som sådant, har den alltid en filosofisk undertone.

Dette betyr at litteraturen kan vise oss hvordan vi skal klare å overvinne skillet mellom det partikulære og det universelle: ikke ved å gi avkall på det individuelle og det personlige, men gjennom å behandle det på en slik måte at det blir allment tilgjengelig. La meg kalle denne måten *eksemplarisk*. I den beste litteraturen blir romanpersonen, eller det selvbiografiske subjektet, et eksempel på et liv, et valg, en måte å leve på, som utfordrer oss til å tenke over vårt eget liv, og livsmåte.

Helt siden Jean-Jacques Rousseaus *Bekjennelser* har vi visst at dette også gjelder for det vi kan kalle personlig litteratur – dagbøker, memoarer og romaner som ligner selvbiografier. Det foreligger altså ikke nødvendigvis noen motsetting mellom det å bruke sine egne erfaringer i litteraturen og det å skrive om noe som angår alle.

Å få det til stiller store krav til forfatteren – men også til leseren. Leserens må også selv velge å se etter det allmenne i det personlige. Den motsatte lese måten, å forsøke å finne det personlige i det allmenne, er med full rett blitt kalt reduktiv. Ikke minst er den ofte brukt av sexister som er ute etter å redusere teksten til kvinnens person.

Hvor sannsynlig er det at anmeldere og andre lesere vil klare å se noe allment i en personlig tekst skrevet av en kvinne, som handler om en helt vanlig kvinnes

høyst kjønnede erfaringer? Og hvordan må en slik tekst leses om vi skal klare å se det universelle og filosofiske i den uten å gjøre den kjønnsløs?

Eksemplet mitt blir Simone de Beauvoirs *La femme rompue*, en novelle i dagboksform som ikke finnes på norsk. Tittelen kan oversettes til *En nedbrutt kvinne*: Novellen handler både om prosessen som bryter en kvinne ned og opplevelsen av å være nedbrutt, deprimert, ødelagt.

En nedbrutt kvinne gikk i 1967 som føljetong i det franske *Elle* og var Beauvoirs eneste litterære tekst som først kom ut i et ukeblad. Da den kom ut i bokform, ble den slaktet av kritikerne, men raste rett til topps på bestselgerlistene.

Det dreier seg om en førstepersons dagbokfortelling, der Monique, en gift kvinne på 43 år, forteller. Historien er enkel: Monique oppdager at mannen hennes, Maurice, en lege, har et forhold til en skilt kvinne med en karriere som er i ferd med å ta av. Monique derimot ga opp medisinstudiene da hun giftet seg. Til å begynne med nekter Monique å tro at hennes Maurice kan være alvorlig interessert i Noëllie. Men det er han, og Monique begynner å gå i oppløsning. Identitet, selvfølelse, selvbildet: Alt faller fra hverandre.

Ingen annen bok av Beauvoir ble så regelrett slaktet som *En nedbrutt kvinne*. Hun ga føljetongutgivelsen i *Elle* mye av skylden for dette.

For å få en klarere forståelse av resepsjonen gikk jeg tilbake til to av de ledende anmelderne på den tiden, Bernard Pivot i *Le Figaro*, og *Le Monde*s Jacqueline Piatier. Anmeldelsene var utrolig nedlatende, fulle av forakt for *En nedbrutt kvinne*, for ukeblad, og for kvinner som leser ukeblad. Jeg oppdaget også at begge anmeldelsene var strukturert rundt en kontrast mellom to figurer: Klara Klok og filosofen.

Klara Klok er den beste oversettelsen jeg kan finne for figuren en på fransk kaller *la dame du courrier du coeur*, hun som svarer på lesernes spørsmål om kjærlighet og samliv i et ukeblad. Pivot gjør et stort poeng av at Beauvoir, som har en høyere grad i filosofi, nå har gitt seg til å skrive «hjerteromaner». Etter å ha lest to av fem deler av føljetongen, konkluderte Pivot med at Beauvoir hadde klart å få med alle klisjeer som appellerte til ukebladlesere: utroskap, en forrådt hustrus dagbok, en mann som er lege, oppskrifter, strikking og sovetabletter.

Jacqueline Piatier klaget over at Beauvoir burde ha skrevet en elegant parodi på en ukebladnovelle, men for å få det til måtte hun holdt en klar avstand til

karakteren. Når hun ikke gjør det, blir *En nedbrutt kvinne* en ukebladfortelling. Piatier oppsummerer kritikken ved å sette opp en absolutt kontrast mellom Beauvoir som filosof og Beauvoir som Klara Klok: «Kan det være at når filosofene gir seg til å svare på spørsmål heller enn å stille dem, begynner de å skrive som Klara Klok?»

Jeg er overbevist om at disse anmelderne har lest novellen dårlig. Her trenger vi en god motlesning. Vi må i hvert fall ikke sette opp noen kontrast mellom filosofi og hjertesorg, mellom Beauvoir som filosof og Beauvoir som Klara Klok, for den motsetningen tvinger oss til å velge mellom tanke og følelser. Men klarsyn og sympati er ikke gjensidig utlukkende størrelser.

En nedbrutt kvinne krever at vi klarer å anerkjenne Moniques hjertesorg uten å gjøre henne til en feilfri heltinne. Novellen er ikke moralistisk: I stedet for å kritisere Monique for å være hverdagslig og banal i sin hjertesorg, viser den med stort klarsyn hvorfor hun også fortjener medfølelse (det er dette Piatier kritiserer som manglende distanse).

Forskjell på folk: Simone de Beauvoirs og Karl Ove Knausgårds personlige tekster leses gjennomgående ulikt. Moi, Nobelprisvinner V.S. Naipaul understreket poenget denne uken ved å si at han straks kan se om en tekst

Vi kan ikke avskrive hovedpersonens lidelser som uinteressante klagerop fra en sentimental og utrolig alminnelig kvinne, som om bare uvanlige kvinner fortjente vår sympati. Moniques krise er språklig og epistemologisk. Selve dagbokskrivningen fremskynder sammenbruddet, siden hun etter hvert begynner å føle at språket ikke griper virkeligheten. Monique beveger seg fra trygghet og identitet til ekstrem tvil og identitetsoppløsning. Resultatet er nesten galskap, isolasjon, en opplevelse av å være utstøtt. Moniques krise er en skeptisk krise, for å bruke den amerikanske filosofen Stanley Cavells begrep.

Å formulere Moniques problem på denne måten er å gi det filosofisk verdighet. Det viser at hennes situasjon er et eksempel på en spesifikk posisjon et menneske kan innta i forhold til den andre. Plutselig blir det mulig å se at denne novellen markerer sluttpunktet på en meditasjon om Annethet, om de forskjellige måtene vi kan forholde oss til den andre på, som Beauvoir påbegynte 25 år tidligere, i sin første roman, *L'Invitée* (*Gjesten*).

Det interessante er at i 1943 ble

– Terskelen for at en manns erfaringer skal oppfattes som universelle er lavere enn for kvinner, skriver Toril er skrevet av en kvinne – les mer om den saken på notisplass side 35.

FOTO: SCANPIX

Gjesten umiddelbart ble anerkjent som filosofisk, eller som en såkalt «metafysisk roman». I 1968 derimot ble den samme problematikken fullstendig oversatt i *En nedbrutt kvinne*.

I begge tekstene blir den eksistensielle krisen utløst når en annen kvinne bryter opp et parforhold. Både *Gjesten* og *En nedbrutt kvinne* slutter med at heltinnen sitter alene i et mørkt rom og stirrer på en lukket dør. I begge tekstene har hovedpersonen problemer med å forholde seg til andre. Ingen av dem klarer å ha genuint gjensidige forhold til andre. Det er dessverre ikke plass her til å diskutere *Gjesten* i detalj. Men romanen handler om en heltinne, Françoise, som er solipsist. Hun tror egentlig ikke at andre eksisterer i det hele tatt. Når *Gjesten* slutter, har Françoise drept den andre, rivalen Xavière. Hun har tydeligvis ennå ikke lært hvordan gjensidighet fungerer, men hun tviler ikke på at hun selv eksisterer, handler, har planer for fremtiden. Monique derimot sitter igjen uten identitet. Kan en identitetsløs person i det hele tatt anerkjenne andre, enten det er i kjærlighet eller hat?

I slutten av *En nedbrutt kvinne* har Maurice flyttet ut, og Monique kommer hjem til en tom leilighet:

En lukket dør, noe som truer bak den. Den kommer ikke til å åpne seg om jeg ikke beveger meg. Aldri bevege meg. Stans tiden og livet.

Men jeg vet at jeg kommer til å bevege meg. Døren kommer langsomt til å åpne seg og jeg kommer til å se hva som er bak den. Det er fremtiden. [...] Jeg står på terskelen. Det er bare denne døren og det som truer bak den. Jeg er redd. Og jeg kan ikke rope til noen om hjelp. Jeg er redd.

Her tvinges Monique til å stå ansikt til ansikt med sin egen adskilte eksistens. Redselen hun føler her er eksistensiell angst. Den viser at det fremmedgjorte selvbildet hun har levd med i tyve år nå er borte. Slutten er dystert, men den er ikke endelig. Når hun sier «Jeg kan ikke rope til noen om hjelp.» er dette ikke bare et uttrykk for angst, men for innsikt. Det er godt mulig at Monique en gang i fremtiden vil klare å bli et selvstendig menneske som klarer å forholde seg til andre som andre. Hun

dreper seg jo ikke. Men uansett hva som kommer til å skje når dørene åpner seg, er det et faktum at fortellingen slutter her, på nullpunktet. Monique får en hard straff for å ha vært en konvensjonell hustru og mor. Hun har tross alt ikke myrdet noen.

Det går altså an å vise at den store filosofiske romanen *Gjesten* og den uglesette ukebladfortellingen *En nedbrutt kvinne* arbeider med samme filosofiske tematikk. For over førti år siden var samtidens franske kritikere ute av stand til å skjule sin forakt for ukebladlesere og kvinnelige intellektuelle som tok kvinners hjertesorg alvorlig. Jeg oppfatter dette som en alvorlig etisk og estetisk brist. Det etiske er selvsagt: Om vi ikke kan klare å se at kvinners smerte over utroskap er genuin, og fortjener sympati, er det noe i veien med oss.

Når kvinner bruker personlige former som dagboken, memoarene, bekjennelsen, stiller de med handicap i forhold til menn.

I dag, når Frankrike er i sjokk over Strauss-Kahn saken, er det lettere å se at de som forakter både Monique og de kvinnene som føler medfølelse for henne, ser henne som en person som ikke bør lage så mye oppstyr bare fordi ektemannen bedrar henne. De befinner seg i det samme universet som den respekterte franske journalisten som sa at han ikke kunne tro at Strauss-Kahn-saken handlet om voldtekt. Det var jo bare en *simple trousse de domestique*, et uttrykk som betyr noe sånt som at herren i huset løfter på skjortet til tjenestefanta.

Men hva med det estetiske? Er det bare ukebladlesende kvinner med menn som bedrar dem som kan finne noe interessant i denne fortellingen? Ville norske kritikere i dag være flinkere enn de franske i 1968 til å innse at Moniques fortelling også kan leses som en utforskning av en allmenn problematikk, som får en særlig interessant belysning siden hovedpersonen er en kvinne? Siden *En nedbrutt kvinne* ikke finnes på norsk, kan vi ikke si noe om det.

Derimot ser jeg at en mannlig anmelder av *Gjesten*, som ikke kom på norsk før i 2006, oppfatter den som helt uinteressant. Utgangspunktet for denne dommen er at Beauvoir «fiksionaliserer sine eskapader med Jean-Paul Sartre, her kalt Pierre» (Terje Stemland, «En banal historie», Aftenposten, 28. januar 2007). Dette er den reduserende lese måten, som så ofte brukes i sexistisk øyemed. Anmelderen reduserer det potensielt allmenne til det personlige uten å legge frem noen god grunn til å gjøre dette. Dermed følger det at romanen ikke kan ha genuint filosofiske interesser: «Nei, når *Gjesten* i store deler er nokså uinteressant, tilmed kjedelig lesning, skyldes det forfatterinnens idelige

forsøk på å intellektualisere en banal [...] historie.» skriver Stemland. Dette er et sirkelargument: Først hevder man at hele historien egentlig er selvbiografisk. Så erklærer man at alle anløp til intellektuell analyse i romanen bare er staffasje for den banale selvbiografiske kjernen. Beauvoir kan altså ikke vinne: Enten hun skriver filosofisk (altså intellektuelt) eller selvbiografisk, skal hun fordømmes.

Ingenting er mer personlig, og mer fokusert på det hverdagslige og alminnelige, enn Karl Ove Knausgårds *Min kamp*. Der står det side opp og side ned om hvordan han smører brødskiver og triller barnevogn, og nøyaktig hva han føler om det. Men det store flertallet av anmeldere har ikke ment at det er noen hindring for at *Min kamp* kan være stor kunst. (Det er selvsagt heller ingen garanti for at den er det.) Poenget er at når kvinner bruker personlige former som dagboken, memoarene, bekjennelsen, stiller de med handicap i forhold til menn som gjør det. Terskelen for at en manns erfaringer skal oppfattes som allmenne, universelle, og dermed som potensielt stor litteratur, er rett og slett lavere.

Men hvordan løse problemet? Det går ikke an å tvinge folk til å oppleve et kunstverk som godt. Det hjelper heller ikke å begynne å diskutere hva kvinner og kvinnelighet er. Problemet er nemlig ikke *hva* kritikere og mediefolk mener kvinnelighet er, problemet er at *uansett* hva de mener om kvinnelighet, så mener de *samtidig* at det kvinnelige er det motsatte av det universelle, det allmenne.

Derimot kan vi forlange at lesere i hvert fall gjør et forsøk på å lete etter det allmenne i det partikulære også i kvinners tekster. Det er slett ikke å be om noe umulig. Romaner leses stadig vekst som allegorier over et historisk eller politisk problem, som utforskning av et filosofisk spørsmål, og så videre.

Slike lese måter mobiliseres automatisk når teksten er skrevet av en mann. Når teksten er skrevet av en kvinne, slår anmeldere og andre lesere ofte om til det motsatte, nemlig en nedlatende redusering av det allmenne til det rent private. Deretter brukes mangelen på universalitet som et argument for å slakte kvinnens tekst. Om kvinner skal få adgang til det universelle også innen litteraturen, trenger vi flere lesninger som viser at kvinner også kan stå for det allmenne, uten at de dermed slutter å være kvinner.

Litteraturen viser oss andres liv og andre hverdag. Den viser oss verden slik vi nettopp ikke ser den selv. Om vi skal åpne oss for det ukjente, det nye, det andre i litteraturen, må vi legge alle fordommer til side, inkludert fordommer om mannlighet, kvinnelighet og skrift. Det er bare utrolig at det tar så lang tid.

Toril Moi er professor i litteratur ved Duke University. Teksten er en forkortet versjon av foredraget «Filosofi og hjertesorg», holdt på Litteraturhuset i Oslo 7. juni.